

O touze žít a být svobodný (část I. Život v totalitě)

Rozhovor Martina Soldáta s Vladimírem Benáčkem pro Institut pro péči o kulturní a intelektuální dědictví.

5.3.2020

Vladimír Benáček, *1946, český ekonom, vysokoškolský pedagog na Institutu ekonomických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, dříve působil v Ekonomickém ústavu ČSAV.
<https://benacek.net/index1.html>

Pro mladé – dávná historie k zapamatování, pro starší – stálá aktuální témata, která se ovlivňují dnešní politickou, sociální a ekonomickou mapu naší vlasti. Mám na mysli procesy v období před a po roku 1989. Třídílná analýza českého ekonomy Vladimíra Benáčka, jenž prožil část svého profesního života v Ekonomickém ústavu a nyní působí jako pedagog na IES FSV Univerzity Karlovy nabízí polemický pohled opřený o důkladnou znalost ekonomického prostředí, empirickou analýzu stavu společnosti, ale uvádí nás do zákoutí Ekonomického ústavu, v němž pracovali přední představitelé, jenž jsou podepsáni za hlavními transformačními zákony a redefinici řádu, který máme nyní a o němž pečujeme s rezervovaností.

Martin Soldát

Dialog byl pořázen během zimy roku 2019 v Praze.

... K rozhodujícímu roku 1989 ...

MS: Jaké máte vzpomínky na proměnu, jež se v roce 1989 udála?

VIB: Během pár dnů došlo k sociálnímu zvratu, kdy se masy lidí najednou odhodlaly své potupné masky konformismu odhodit. Étos svobody zde pak fungoval až do konce tisíciletí, byť vratkost konceptu, který přišel s rokem 1989, se začala projevovat už s rokem 1996, když Václav Klaus končil.

MS: Rád bych se zeptal, co považujete za hlavní impuls změn?

VIB: Byla zde těžká nesvoboda. Režim nenabízel lidem normální možnost se kreativně identifikovat a být unikátní bytostí. Člověk se musel přetvařovat, podlézat, lhát a být srovnáván „do latě“. Poté udělal malý krůček, ale přesto mu někdo šlapal na paty a začal mu ten pokrok vytýkat. Lidé toužili po změně, ať by byla jakákoli. Proto listopad roku 1989 nabídl tak snadno totální převrácení systému. Společnost do roku 1994 žila iniciativou zdola. To je spontánní kreativitou – jak tou materiálně tvůrčí, tak i tou přerozdělovací, někdy až destruktivní. Zde mám na mysli přivlastňování si majetku, nad kterým nebděl jasně určený vlastník. Toho byla všude spousta a z něho krev netekla. Zasahuje to až do pojmu „rozkrádání“. Ne, že bych se ho zastával, ale všude byly otevřené příležitosti a ty vyzývají k akci. Jejich zneužití to jsou rizika osobní svobody, jejímž mantinelem byla tehdy vlastně jen morálka komunismem hodně oslabená. Podívejte se na možnosti, které člověk tehdy měl! V jeden moment se rozhodl a tentýž den mohl začít něco totálně nového, aniž musel psát stohy žádostí a vysvětlování. To je dnes stěží myslitelné. Přitom si stále myslím, že valná většina svobodných rozhodnutí byla kreativní a s přínosem pro celou společnost.

MS: Ano, to máte jako se zakázaným ovocem. Nemůžete-li je dlouho zakusit a najednou přijde, máte možnost, kterou hédonicky využíváte. Jsem přesvědčen, že rok 1989 byl též výslednicí gorbačovského uvolňování.

VIB: Utéct z komunistického jha revolucí, ze zla, jehož opratě byly v rukou sovětského vládce a který by byl ochoten zopakovat invaze roku 1956 a 1968 - zvláště pokud by měl v každé satelitní zemi vycvičené domácí loutky – bylo i za Gorbačova stále riskantní. Na revoluci neměla ani polská Solidarnita a ta měla celonárodní podporu. Utéct se však dalo evolucí, o kterou usiloval i Gorbačov a velkoryse (či naivně?) nechal evoluci probíhat i u satelitů. S předstihem několika let to jako první pochopili v Polsku a pak v Litvě. Po nich Maďaři. Češi se raději drželi v závětrí. Mohu to demonstrovat na konkrétní skutečnosti. V roce 1986 jsme se na Ekonomickém ústavu ČSAV rozhodli, jako buňka spiklenců, udělat pořádnou „kapitalistickou“ konferenci, na níž jsme se chtěli také sami předvést jako originální výzkumní inovátoři.

MS: *Co myslíte spojením „pořádnou kapitalistickou“?*

VIB: Se skutečnými ekonomy kapitalistického světa, a navíc podle jejich definice ekonomie. Taková konference zde nebyla 50 let – ani v roce 1968 na to nedosáhli. Byla připravována tři roky a museli jsme neustále čelit podrazům od kdekoho. Někomu vadil náš nezávislý výzkum, někteří nechťeli, abychom pozvali toho, pak onoho, do čehož se míchal jak městský, tak ústřední výbor KSČ. Zastavit to sice nešlo, ale stavět bariéry, to se považovalo za normu. A to jsme se nacházeli v plné gorbačovské perestrojce. Konání konference „Micromodels“ bylo v březnu roku 1989 v Liblicích. Do posledních momentů nebylo jisté, zda proběhne podle našich představ. Například vízum prof. J. Vaňkovi z Cornellu v USA (nejslavnějšímu českému ekonomovi) bylo uděleno až po půlročních tahanicích s vnitřníky těsně před akcí. Nicméně, na samotné konferenci byla naprosto svobodná atmosféra. Dávali jsme si záležet, aby se tam nedostal žádný marxista, či konfident StB, byť si nejsem jist, zda to druhé se nám opravdu povedlo. Musím ale kvitovat, že po konferenci nám nikdo nešel po krku a dokonce jsme mohli využívat navázané kontakty v Německu a USA, například ke studiu privatizace.

MS: *Vidíte sám, že režim měl zájem o proměnu, i když je zřejmé, že v Československu to šlo velmi pozvolna.*

VIB: Jen se podívejte na slavný Prognostický ústav, který oficiálně s ničím převratným nad rámec JZD Slušovice nepřišel. Jeho Prognóza 2010 byla po celou dobu tajná – určená jen pro „věrchušku“. Tomáš Ježek o jejich celoustavním výzkumu příliš pochval neměl.

MS: *Ještě zde byl Ekonomický ústav.*

VIB: To byl můj ústav a ani tam se oficiálně nic systémově převratného nechystalo. Vše zásadní probíhalo v šedé zóně čistě na neformální spiklenecké bázi. Tam se probírala témata jako skutečné behaviorální aspekty fungování socialismu, privatizace, samostatné komerční bankovníctví, ekologie, uvolnění měnového kurzu nebo liberalizace zahraničního obchodu. Publicita nad rámec autocenzurovaných interních výzkumných zpráv možná nebyla. Tímto oficiálním opatrnickým se naše společnost výrazně odlišovala od mnohem uvolněnější vědecké atmosféry v Maďarsku nebo Polsku. Přesto všechno mohu říct, že jsme se v mnohém Maďarům a Polákům vyrovnali.

MS: *Tuším Ekonomický ústav byl pod ČSAV – Československou akademií věd.*

VIB: Instituce ČSAV v tomto ohledu byla požehnáním. Vedení a stranický dozor byly sice otravné, ale nechalo lidi žít, pokud se smířili s příkořím. Zásadním byl dobrý přístup ke světové literatuře, počítačům a možnosti dělat si vlastní „západní“ výzkum. Na Západ se ale skoro nevyjíždělo. Nicméně, oba ústavy vygenerovaly plejádu lídrů sametové transformace, což bylo bezprecedentní. To za cenu, že se v komunismu museli přetvařovat, vstoupit do strany a občas hodit propagandistický materiál, či chodit na brigády. Tím se vykupovali.

MS: *Shodou okolností – ti, kteří pracovali, ne všichni byli straníky. Václav Klaus nebyl ve straně.*

VIB: Těch výjimek tam pár bylo. Ostatní byli ve straně, byť pak do 30. listopadu 1989 skoro všichni vystoupili a organizaci KSČ zrušili.

MS: *Vím, že lidé se scházeli na přednáškách.*

VIB: Šlo jednak o Klausovy semináře v bance (zakázané v r. 1986) a Zemanovy ve Sportpropagu (zakázané v r. 1984). Ty ale neměly až tak metodologicko-výzkumný charakter. Důležitější byly neformální semináře mikroekonomie (J. Hlaváček, D. Tříška) od r. 1984, či makroekonomie (V. Dlouhý) od r. 1986. Skriptá

mikroekonomie z r. 1986 mohla svou náročností směle konkurovat top učebnicím z USA. Dále soukromé diskuse, například o matematické ekonomii. Tam bylo možné naprosto volně mluvit. Jako člověka mě to ale deprimovalo. Proč se mám dívat, zda jsou dveře¹ dobře zavřené, když jsme se tam sešli?

MS: *Je to důležité pro ty, kdo tuto dobu neprožili.*

VIB: Vysvětlení těch kafkovských rozporů doby je těžko pár slovy sdělitelné, i když setkání sama o sobě byla radostí. Mezi ty nejváženější patřili Karel Kouba, Luboš Mlčoch a Tomáš Ježek pro jejich vysoký morální kredit disidentství. Za teoreticky nejoriginálnější byli považováni Jiří Hlaváček s jeho analýzou socialistického homo assecurans, to je člověka, který se místo tvorby nových hodnot kreativně bránil, aby nic takového moc dělat nemusel a nenesl žádné riziko. Dále Luboš Mlčoch s hypotézou centrálního plánování obráceného naruby, kde centrální plánovači jsou jen loutkami silných monopolů. Nebo Dušan Tříška s jeho zcela nekonvenčními mikroekonomickými modely imperfektních kontraktů, plných soukromých implicitních reciprocit. Další absurditou je, že jejich originální myšlenky nemohly být publikovány na Západě. Tam, co není publikováno, to neexistuje. Takže jejich příspěvky světovou ekonomii neobohatily.² Je dobré zdůraznit, že nám šlo o rozbor absurdit ekonomického chování lidí za tzv. reálného socialismu, přičemž bylo všem jasné, že k jejich nápravě může dojít jedině přechodem k tržnímu kapitalismu se soukromým majetkem. V tom jsme hned našli souznění s Maďary a Poláky. Kontakty na Slovensku zahrnovaly sociology F. Gála a J. Alana. Horší to už bylo s navázáním podobných kontaktů s východními Němci nebo Sověty, kteří měli striktnější ideologický dozor. Ale i tam existovali lidé tyto názory sdílející. To západní „kremlinologové“ moc nechápali. U nich převažoval názor, že v komunistických zemích se praktikuje centrální plánování, a ne nějaká bastardizovaná pseudo-tržní válečná ekonomika.

MS: *Nesmíme opomenout pozdějšího centrální bankéře Pavla Kysilku nebo Josefa Zieleniece. On byl šéf autorského kolektivu: Československo na rozcestí.*

VIB: Tato práce o hospodářské politice nutné pro nápravu rozvrácené československé ekonomiky, byla jen třiceti-stránkovou boční větví širších teoretických debat, často hluboce matematizovaných. Byla však fantasticky dobře načasovaná na prosinec 1989 a posloužila určitě líp než to, co oficiálně připravoval Valtr Komárek v Prognostickém ústavu. Vraťme se ale k jistým fámám, které přežily už 30 let. *Těmi je rozšířená představa, že jakmile u nás padl komunismus, zaskočení ekonomové na to nebyli připraveni, protože o ekonomice Západu měli jen turistické poznatky. Všichni „vznávali“ učení Karla Marxe a začali jen převlékat kabáty pod novou rétorikou. Svými improvizacemi nakonec vše zpatlali a vzešla z toho znásilněná transformace, která se údajně měla dělat úplně jinak... ..* Jde o klasické fake news. Ve skutečnosti již v roce 1982, kdy v Polsku probíhaly politické bouře, v Ekonomickém ústavu, kde jsem pracoval, se spontánně dávaly dohromady skupinky lidí, které se vážně zabývaly mechanismy a alternativami ekonomik totalitního režimu. Sice jsme si nedokázali představit, že by se totalita rozpadla během dvou týdnů jako domeček z karet, ale cítili jsme, že liberalizace cen, malých podniků a měnového kurzu by mohly být součástí řešení. Zpočátku jsme si mysleli, že bude více JZD Slušovice, jejich podnikatelsky orientovaní představitelé dostanou více možností si vydělat. Jistá část zisků po zdanění (např. 60 %) se použije k reinvestování a zbytek se rozdělí mezi zaměstnanci. To byly takové zárodky kapitalistického sociál-komunismu, kterými se právě vydávala Čína a které dlouhodobě fungovaly v Jugoslávii (mimořádně, ne moc úspěšně). Především však bylo nutné porozumět „reálnému socialismu“ jako takovému. Brzy převládlo přesvědčení, že všechny systémy vedené komunisty jsou jen

¹ Šlo například o dveře v nynější reprezentativní místnosti CERGE-EI č. 7 s lunetami, která dlouho sloužila jen jako skladiště, přestože kdysi to byla pracovna guvernéra Národní banky, prof. K. Engliše.

² Jediný ekonom z komunistického světa, který pronikl na Západ ve velkém stylu byl János Kornai, který svými třemi zcela nekonformními knihami z r. 1957, 1971 a 1980 rozvrátil teoretické náhledy na plánování, neoklasickou ekonomii a socialistickou ekonomiku. Je zajímavé, že byl tolerován v Budapešti, Moskvě, USA (Harvard mu udělil profesuru) i v Pekingu. Sovětský Kantorovič získal Nobelovu cenu za matematiku a Kondratiev s Leontievem museli za slávou emigrovat, podobně jako u nás J. Vaněk a J. Kmenta, kteří patřili mezi 200 nejlepších ekonomů v 70. letech.

omyl dějin, jejichž podstata (tj. nedostatek a neefektivnost) je nereformovatelná, pokud se systém neotevře podnikání, zisku a soukromému vlastnictví kapitálu a politika se neotevře pluralitě.

... Charakteristika systému ...

MS: *To se bavíme o konci oné čtyřicetileté éry, ale co podle vás znamená porozumět komunismu? Snad nalezení odpovědi, proč věci nefungují?*

VIB: Přesně tak. Snahou bylo vysvětlit, jak je možné, že ten systém funguje všude ve světě tak zarputile a nenapravitelně mizerně. Jen si vezměte – český národ byl vzdělaný a pracovitý, ale zaostávání za Rakouskem se každý rok prohlubovalo. Byla snaha zjistit, co jsou mikroekonomické behaviorální základy komunistického systému, který je imunní k reformám. To vysvětlil ekonom Jiří Hlaváček v konceptu „homo assecurans“ – člověka zajišťujícího se.³ Život se společností, a to nejen kapitalistické, má v sobě zabudované biologicky přirozené mechanismy tvorby hodnot. Lidé se předbíhají v různých soutěžích a organizují se. Odměňují kreativitu a trestají krádeže a lenost. K tomu využívají různé institucionální stimuly. V komunismu je to najednou systematicky naopak. Každý rozumný se snaží zakrýt své potenciály, aby nebylo vidět, že člověk má na něco víc, tj. že může vytvořit něco dalšího, protože by po něm hned někdo jiný mohl požadovat, aby mu to dodal. Protože taková ekonomika je vztah nuceného kolektivního sdílení (tj. komunismu) a chytrý homo assecurans v rámci vlastního lepšího bytí odkryje jen minimální rezervu. O to víc se ale snaží požadovat, aby mu jiní dodali co nejvíce. Systém komunismu je založen na „přežití v pohodlí“ a na neekvivalentní směně. Člověk tam byl vlastně definován jako sociální parazit. Hierarchická politická moc zaručovala, že ten systém byl homeostatický, tj. vždy se vracel do optima požadovaného vrcholem parazitní hierarchie. Ten si obsadili komunisté s jejich policií a armádou. Komunismus, na rozdíl od kapitalismu, byl politickým a nikoli ekonomickým systémem. Jeho morálka byla „kdo nekrade, okrádá rodinu“. Bohužel, hodně lidí se s ním szilo.

MS: *Ano, vládlo zde „pohlcování potenciálu“, kterým disponuje každý. Na povrch se dostávají spíše negativa než pozitiva jedince.*

VIB: Přesně tak. Mantrou komunismu není kreativita, ale přerozdělování. V 50. letech šlo až přes hranici legalizované krádeže.

MS: *Shodou okolností – přerozdělování využívá stát.*

VIB: Čím dál tím více. Čirá podstata autentického kapitalismu je zaměřit se na výkon jednotlivců, respektive jejich týmů (podniků). Je to podpora schopných, učenlivých a snaživých. Je-li někdo takový, systém mu nahrává, aby byl ještě schopnější. Proti schopným zlodějům má zákony. Přerozdělovat nad rámec rodiny může jen stát, nejlépe pomocí demokracií určenými daněmi. Přirozenou vlastností kapitalismu je nerovnost mezi lidmi, což vede k politickému pnutí.

MS: *V komunistickém systému se uplatňovala podpora všehoschopných.*

VIB: Bohužel všehoschopných v metodách redistribuce a nekreace, což vydávalo tuto degeneraci za standard. V komunismu na kult přerozdělování navazoval další kult – étos rovnosti. Kapitalismus je étos nerovnosti, či lépe řečeno jedinečnosti. Každý člověk je jedinečný. Některý je obdarován mimořádným potenciálem pro kreativitu, někdo daleko menším. Nicméně, všichni mají možnost mezi sebou své produkty směňovat. V ekonomii se to děje podle principu komparativní výhody. I zde vzniká ve společnosti minorita, které se to celé nelíbí. Jejich útokem je heslo „všichni jsme stejní, a proto rozdílnosti musí pryč“. Komunismus bude mít vždy své znovuobjevovatele – s praporem ideálu věčné rovnosti všech, navzdory realitě jejich přirozené unikátnosti. O to spíš, když je po ruce co přerozdělovat.

MS: *Slovo nenahraditelnost, místo unikátnosti, bychom zde asi neužili, že? Co tím myslím? Někdo vynalezne něco zásadního například Alexandr Fleming penicilin. Flemingy je pak dobré si pěstovat.*

³ Viz Hlaváček, J.: Homo se assecurans. Politická ekonomie 35, 6 (1987): 633–39.

VIB: To jsou ale špičky kreativity. Ti boří hranice historie a objevují nové produkty a nové myšlenky. Musí ale mít mnoho dalších v poli vedle sebe. Masarykova „drobná práce“ je ódou na význam kreativity i těch méně geniálních – potenciálně všech, pokud to těm tvořivějším nekazí, dle přísloví o sousedově koze.

MS: *Díky tomu je obohaceno lidstvo jako celek. Kdyby v kapitalistickém systému nebyla otevřená společnost, kdyby Fleming nedostal příležitost k objevení a rozšíření penicilinu, mnozí by na banální nemoci umírali. Nutno říci, že i komunistický režim poskytoval lidem prostor pro kreativitu. Šlo o vědecké instituce, které se na výzkumu podílely, nemyslíte?*

VIB: Myslím, že východní Němec měl v průměru stejný potenciál kreativity jako západní Němec. V NDR měli také množství výzkumáků. Ve skutečnosti však vytvořili nedostatkového trabanta a wartburga, zatímco ti druzí přebytky BMW a porsche. Podívejme se znovu do Ekonomického ústavu ČSAV v 80. letech, kde výzkumník-nádeník těm o dva stupně výše postaveným zásadně nedůvěřoval. Plus dalším. Celkově jich mohla být tak třetina, který šlo o dolování znalostí o světě. Vytvářeli si až podzemní struktury, které byly otevřené i vůči lidem, i kdyby byli z úplně jiného prostředí, a i kdyby byli na černé listině. To proto, aby měl kreativní pracovní prostředí s lidmi, kterým může důvěřovat a může se s nimi o nápady dělit. Na EÚ ČSAV bylo 120 vědeckých pracovníků, z nichž asi čtyřiceti šlo a vědu konkurence schopnou i na Západě. 40 je vlastně docela silná elita, jakkoli oficiálně neuznaná.

MS: *Zde se nám objevuje zvláštnost. Objeví-li něco dítě, případně udělá něco dobrého, má zájem se pochlubit s tím, na co přišlo a raduje se z toho. Vytvořil-li něco člověk ve zvláštním systému, který jsme zde měli před rokem 1989, asi promýšlel: komu já mohu svůj výtvar ukázat, abych za to nemusel zbytečně platit nebo aby mi to neukradli.*

VIB: V socialismu se poznání ukazuje „podzemním strukturám“, protože v těch oficiálních je snaha vše radikálně nové raději udusit. Jakmile by nějaký outsider „vyrostl“ z důvodu své kreativity a nedej bože udělal ještě průnik do světa, systém by jej srazil. Nebezpečí nečíhalo ani tak od kolegů z týmu, jako od těch méně inventivních ze sousedství. Navíc tam vládl oficiální dozor, aby i to, co je povoleno bylo zakázáno – od nižších stranických hierarchií až po ústřední výbor. Ti skuteční investigativci věděli, že jejich kreativita závisí na kvalitě jejich podzemí.

... O ekonometrickém modelu ...

MS: *Bylo by dobré, abychom si řekli pár slov o EÚ ČSAV, jediné české instituci, kde se formovalo moderní ekonomické myšlení.*

VIB: Vlastně jsem měl s Ekonomickým ústavem neuvěřitelné štěstí. V roce 1977 mi z kádrových materiálů záhadně vypadlo, že se mi nedoporučuje studium tzv. vědecké aspirantury (dnes PhD.), poněvadž „soudruh Benáček potřebuje vyžrát a pracovat nejdříve v praxi“.

MS: *V minulosti se doktorandský titul označoval jako „kandidát věd“.*

VIB: A další shodou okolností Ekonomicko-matematická laboratoř při EÚ dostala kvótu na tři nové výzkumníky. Nastoupil jsem jako badatel a programátor na rozsáhlém novém projektu na 10 let, jenž složen z 24 modelů, které byly vzájemně propojeny. Daly by se označit jako simulace bilančních rovnováh výroby, spotřeby, zahraničního obchodu, služeb, finančních transakcí a cen v desagregaci na 28 odvětví a několika set základních výrobků na straně spotřeby. Výzkumný tým měl 8 lidí. V té době na podobném projektu pracovali na University of Pennsylvania pod vedením laureáta Nobelovy ceny Lawrence Kleina a na univerzitě v Cambridge pod vedením dalšího nobelisty – Richarda Stonea. Přiznávám, že jsme na jejich prestiž dosáhnout ani prstem nemohli, přestože jsme byli v rámci komunistického světa unikátní. Počítali jsme to na nesrovnatelně menších počítačích⁴ a publikovat výsledky v západních časopisech nebylo povoleno. Takže získat renomé nebylo ani kde. Navíc zde byla i neustálá opozice zevnitř s typicky káfovskými argumenty zleva i zprava: jednak, že modely nejsou marxistické (přičemž marxismus žádné aplikované modely neměl) a jednak, že dané západní modely nelze aplikovat na komunistickou ekonomiku, což bylo rovněž nefér. Nicméně, za období 1977-1989 jsme dokázali naplnit reálnými daty

⁴ Počítač IBM 360 byl omezen vnitřní pamětí 64 tisíc znaků, resp. 16 tisíc čísel, což bylo 62-krát méně, než mají dnešní notebooky např. se 4 GB pamětí. Osobní počítače značky Wang se začaly používat tak od r. 1984.

všech 24 modelů, čímž jsme komplexně zmapovali situaci v československém hospodářství v období 1980-87 – a to do detailu všech 28 odvětví.

MS: *Co znamená „mapovat hospodářství“? Člověk si může říci: vstupní podklady, empirickou bázi, dnes zajišťuje Český statistický úřad. Jak to bylo v době normalizace? Bylo to vůbec kreativní?*

VIB: S daty to bylo podobné jako nyní. Statistický úřad fungoval za socialismu docela spolehlivě, i když ceny vykazujících podniků nezohledňovaly kvalitu výroby nebo rozsah přebytku reálné poptávky, jak je tomu v tržních ekonomikách. Jen si uvědomte – člověk musel dát dohromady tisíce údajů ze statistických ročenek, přičemž se musely vyřešit rozpory ve vstupních datech (např. mezi fyzickým kapitálem a investicemi nebo poptávkou a nabídkou spotřebních statků).

MS: *Můžete prosím popsat vaše zkoumání blíže?*

VIB: Pro představu: Modely výchozích dat byly analyticko-explanatorní. Modely prognóz (např. pro 1988-2000) byly bilančně-preskriptivní a částečně optimalizační. Šetření představovaly časové řady na počítači a bilance mezi vstupy a výstupy, respektive mezi poptávkou a nabídkou. Ty jsme museli dávat do souvislostí podle ekonomické teorie – samozřejmě té západní. Základem byly 4 modely pracovních sil, vzdělávání, kvalifikace a očekávaných příjmů a výdajů obyvatel. Z těch se odvozovala očekávaná spotřeba podle zhruba 120 druhů zboží a 28 odvětví. Na to navazovaly modely růstu, input-output, investic, cen, zisků, financí, daní, státního rozpočtu a zahraničního obchodu v rozdělení na východ (ruble) a západ (dolary). Ten konglomerát modelů byl unikátní. Byl rozsáhlejší než nynější CGE modely celé ekonomiky.

MS: *Udělejme zde skok do přítomnosti. Česká národní banka pro popis českého hospodářství využívá Dynamic stochastic general equilibrium model, který má přibližně 100 rovnic.*

VIB: To je makroekonomický model, jemuž chybí odvětvová a výroková desagregace. Navíc software je standardizováno pro celý svět. My jsme museli vše navrhnout a naprogramovat sami. Počet řešených rovnic byl několik tisíc. Samozřejmě, po pádu komunismu už nikoho nenapadlo, že by se pokračovalo v tak rozsáhlém výzkumu, protože rozhodování o ekonomice se stáhlo z centra do rozhodování jednotlivců na podnikové úrovni. Systematickému rozboru české ekonomiky se u nás už delší dobu nevěnuje prakticky žádný výzkumák. Shodou osudu, až komickou, v roce 1989 byl po 13 letech systém modelů završen prognózou tisíce ukazatelů dle specifikovaného scénáře mírných reforem (!). Režim padl právě včas, aby se v realitě implementovaly ony obrovské fundamentální změny, o nichž se nad modelem debatovalo výhradně v akademickém zákulisí.

MS: *S jakým časovým obdobím model počítal?*

VIB: Model byl dělán se zdánlivě absurdní predikcí na 10 let, tj. co by se tak dalo zhruba očekávat mezi lety 1990–2000.⁵ Samozřejmě, oficiálně se zcela abstrahovalo od systému řízení, soukromého vlastnictví a odchodu z Byzance do moderny, i když všem bylo zcela zřejmé, že za stávajícího systému fungování státních podniků k žádným kvalitativním zvrátům dojít nemohlo. Naším úkolem bylo primárně poznat stav tehdejší ekonomiky a až sekundárně kvantifikovat, co by vyžadovalo změnit, aby se dosáhlo zadaného žádoucího stavu výroby.

MS: *Šlo o věštění z koule.*

VIB: Z koule ne, to dělali jiní, tehdy i dnes, zejména makroekonomové. Bylo to věštění, jak přemostit strukturální a efektivnostní charakteristiky v datech 80. let do možných dat 90. let, v nichž byl určen strukturovaný cíl finální spotřeby. Byl to vlastně technický úkol – příliš šidit se při tom nedalo. To jsou simulační modely tzv. indikativního plánování. Byly tam scénáře: optimistický, střední a pesimistický. Stačilo ten první přejmenovat na scénář s privatizací, devalvací a daňové revoluce a tím by se nasimulovaly možné post-sametové změny. Samozřejmě, modely absolutně neaspirovaly na to, že by se podle nich dal řídit stát. Ale pokud jste měli data, která byla seřazena a dána do teoreticky určených

⁵ Na úplně jinou, nemodelovou metodiku k predikci 1990-2000, přistoupil Prognostický ústav v r. 1987. Jejich výsledky byly charakteristicky zcela utajovány a zůstaly nepublikovány až do dneška. Žádná oficiální spolupráce tehdy neexistovala, ani komunikace, vyjma té podzemní.

příčinných vztahů poptávek a nabídek, byl s to signalizovat jisté scénáře, například o potřebách investic, realokaci pracovníků a obchodu a změnách cen dle těch diktovaných světovým trhem. A zejména o změnách v efektivnosti zdrojů práce a kapitálu, aby se docílilo například šedesáti-procentní úrovně Rakouska. Jde o myšlenkové experimenty, které stojí na datech a které se musí nějak interpretovat. Všechny myšlenkové experimenty jsou svým způsobem akademickou hračkou. Podobně si hrají i matematikové, fyzikové nebo biochemikové. Těm to ale málokdo vytýká. Jejich hračky plodí výsledky.

MS: ... těm, kteří se v angličtině nazývají „policy-makers“, jsou odpovědni za stav a směr plavidla jménem Československo, případně Česká republika.

VIB: Důležité je sdělit, že plánovací sféra a její policy-makers o žádné velké simulace nestáli, protože jejich výsledky signalizovaly stagnaci ekonomiky zapouzdřené do socialismu. Ti si řídili ekonomiku podle svých zájmů, jak to pregnantně popisovali J. Hlaváček a L. Mlčoch. Z toho se dalo odvodit, že „reálný“ socialismus je nereformovatelný a žádných velkých aspirací schopen není. Dokonce už ani ne v oblasti válek, na což byl nejlépe stavěný.

... Otázka kvality empirických dat ...

MS: Ještě bych se zeptal na jedno – a to zásadní: jak kvalitní byla empirická data? Nebyla tam snaha podvádět?

VIB: Snahu podvádět ten systém měl zabudovanou vnitřně, kdy masa nesmyslně vyrobeného železa, betonu, uhlí a vojenského materiálu byla převáděna na ukazatele životní úrovně. Jsem přesvědčen, že statistický úřad podváděl hlavně cenovými indexy, protože těmi je dosti arbitrárně určován reálný růst HDP ve stálých cenách. Pokud by inflace byla vykázána vysoká, reálný růst by byl malý. Lze tvrdit, že statistický úřad šidil tím, že vykazoval nižší inflaci, než jaká byla.⁶ Jinak si myslím, že statistici byli jinak poctivými technokraty. Co jim nahlásily podniky, s tím pracovali, už neměli motiv falšovat, přestože se vědělo, že výroba mnoha podniků měla malý, ne-li záporný, užitek. Naše modely v EÚ byly založeny na skutečných nominálních datech. O šizení inflace jsme věděli. Bylo nám známo, že čtyřprocentní tempa růstu jsou podvodem a skutečná tempa růstu dosahují procenta a půl, což se snadno zjistilo, pokud se místo oficiální inflace zadala ta reálnější. Mezi výzkumníky nikdo neměl zájem budovat potěmkiniády. Kromě hrdosti na vlastní práci jsme žádný další motiv neměli. Pochybení ve statistikách se snadno zjistila z trendů časových řad a data se uvedla do pravděpodobných hodnot.⁷

... Otázka nízké dynamiky v hospodářské soustavě v kontextech ...

MS: Řekněme si též pár slov o akumulaci bohatství v minulosti. Po roce 1948 zde existovaly dvě etapy. První dynamická, která pak měla být reformována a pak období podstatně slabší, které vyústilo v pád systému.

VIB: Uvědomme si, co se rozumělo pod pojmem „bohatství“ za komunismu. Určitě to nebylo spotřební zboží. Pamatuji se na fronty v obchodech s válečným lístkovým systémem (poukázkami na konkrétní zboží místo peněz), který sice končil v r. 1953, ale fronty zůstávaly neztencené dál. Pokud pod „dynamikou“ máte na mysli monstrózní stavby hutí v Košicích a Ostravě, hlinikárny ve Žiaru nad Hronom, niklovky v Seredi, série těžkotonážních zbrojovek, atd., pak tento druh dynamiky v 50. letech, dirigované z Moskvy, ekonomiku přivedl k vyčerpání už od r. 1956 na dalších 10 let. V minulém režimu bylo možné postavit dům, mohl jste mít auto, mít lepší chatu. To vše fungovalo, ale jen pokud jste měl razítka s povolením,

⁶ Je zajímavé si připomenout, že po pádu komunismu svou strategii obrátil – vykazoval až do r. 2004 větší inflaci, než jaká ve skutečnosti byla. Bylo hodně těžké odhadnout, zda za zvýšením cen nestálo zvýšení kvality. Snazší bylo se tím nezabývat.

⁷ Jednalo se například o chybu v podnikových podkladech, kde se udělala chyba v desetinné čárce. Nejčastější to bylo u dat exportu a importu v hodnotách a kilogramech, kde byl navíc problém s měnovým kurzem, který podléhal stovkám tzv. cenových přírážek a srážek. Hodnoty jsme o to korigovali. Zahraniční obchod za komunismu byla absurdita nejhrubšího zrna. V žádné zemi RVHP si s tím poradit nedokázali – na rozdíl od transformace 1990-92, kdy to proběhlo téměř jako zázrak.

konexe a šikovné vlastní ruce. To však je akumulace bohatství neposilující budoucí rozvoj. Opravdová akumulace kapitálu spočívá v efektivním řízení podniků, zejména malých a rodinných podniků, které nejen, že generují zisk, ale ten o to efektivněji samy investují. Nic takového však socialismus v sobě neměl. Zisky tvořil bohaté tím, že okrajoval mzdy, ale investovat s inteligencí neuměl. Závratných investičních 30-40 % HDP končilo z větší části v černých dírách. Mantra socialismu „investovat do pomoci slabším“ je vlastně anti-Darwinovská.

Podnikatelské iniciativy jednotlivců byly v podstatě neprůchozí. Vlastně jste nemohl být ani soukromý holič. Všechny reformy – včetně Šikovy – byly povrchní, poněvadž nesáhly na podstatu komunismu, což byl přerozdělovací systém. Úspěšný podnik, místo aby se autonomně rozvíjel, odváděl zisky do státního rozpočtu, kde se použily na podporu neúspěšných podniků. Podívejme se na model exportéra. Pokud získal mimořádně velkou zakázku – žádné devizy se mu do rukou stejně nedostaly. Motiv „být úspěšný nad plán“, byl minimální.

MS: *Právě ekonom Ota Šik měl zájem, aby podniky byly autonomními jednotkami a soutěž byla zdravým motorem rozvoje hospodářství.*

VIB: Ota Šik dobře chápal, že na komunistickém systému je něco prohnílého, přestože tomu dlouho iniciativně napomáhal. Reforma podporovala odměny schopným a aktivním, a rovněž zadržování části zisků. Byla tam obsažena ochota autonomně rozhodovat. To však bylo jak nedostatečné, tak v ideologickém konfliktu s komunismem, pokud by se reforma rozvinula naplno. Z těch „gulášových“ reforem byly čtyři cesty ven:

- a) Okupace sovětským bratrem.
- b) Pohodová stagnace typu „ani ryba ani rak“, jak to bylo v Maďarsku nebo Jugoslávii.
- c) Pád komunismu po vzoru Finska.
- d) Komunistický kapitalismus, což je současná čínská cesta. To poslední by vyžadovalo vládu neo-totality trvajících na absolutní loajálnosti soukromých oligarchů, kterým se dává volná ruka k podnikání.

... Nefunkčnost systému ...

MS: *Pokud jste se zabýval nefunkčností hospodářského systému, ptal jste se, proč jsme my – Češi, přijali tak často to, co pak šlo proti nám samým?*

VIB: Tato otázka mne honí už léta. Proč jsme přijímali v 9. století Byzanc, když Řím byl v sousedství?; proč Přemysl Otakar II. nebyl diplomatičtější?; proč po geniálním Karlovi IV. jsme přehodili výhybku k militantnímu husitství?; proč ze slávy Rudolfa II. se tak záhy přešlo na neslavného Fridricha Falckého?; jak lidé se všemi trumfy k evropské elitě mohli až tak zbrkle v r. 1946 přejít ke generalissimu Stalinovi, když bylo nadmíru jasné, že je to cesta k burlakům? Má teze je, že Češi mají v sobě geny odvážných politických inovátorů, ale jejich myšlenkové experimenty až příliš často bloudí v koncokách. Místo sdílené suverenity, dané jejich geografickou polohou a menším rozměrem, aspirují na pozici velmocí, ale končí nakonec ve statutu Liliputů – ilegálů a tím i outsiderů. Společným jmenovatelem toho je víra v lepší časy, ale víra v něco jiného, než je realita mainstreamu. To je vlastně něco nadmíru pozitivního – je v tom duch podnikatelství. Chybí mu však jen lepší práce s informacemi, které se nahrazují sněním.

MS: *Čím to, že vznikla První republika?*

VIB: Národ to tehdy ve svém podnikatelství dokázal využít geniálně! V období 1848-1918 se zde vytvořila takřka z ničeho osvícená elita: politická, hospodářská i kulturní. Lze možná namítnout, zda bylo rozumné až tolik „skřípnout“ 3 miliony Němců jako odplatu za Husa a Bílou horu. Předvídat nástup Hitlera však nemohl nikdo. I tak byli Němci a Židé ekonomičtí tahouni 1. republiky. Od roku 1930 mělo Československo značné ekonomické a geopolitické problémy. Ztrácel se německý a rakouský trh. V roce 1938 se nedostalo nad úroveň roku 1929. Těch šest slavných českých let, kdy se u nás akumulovalo bohatství „čínským růstem“ bylo od 1924 do 1929. Je to také období české velké svobody a spolupráce se sudetskými Němci, Slováky, Židy a Rusíny. Umělo se využívat ekonomické spojenectví s Rakouskem, Německem a Jugoslávii.

Pak přišel nezastavitelný Hitler. Židů nás zbavil on a my jsme se nato zbavili 3 milionů Němců. Tímto krokem jsme se sami pošpinili. Proč se neudělalo gesto, a nepřišla velkorysost? Kolaboranti mezi nimi mohli být i tak potrestáni.

MS: *My Češi jsme měli jít cestou milosrdenství.*

VIB: Máme-li se bavit o české historii od konce války, měli bychom si uvědomit, že to vyhnání Němců, které sem začal zvat Přemysl Otakar II., bylo klíčové. Následně z toho vyplynul druhý klíčový omyl. Ve volbách roku 1946 se Češi oportunisticky přimkli k „tomu tam ruskému dubisku“ na svou obranu.

MS: *Ne na Slovensku – jako by tam věděli, kdo jsou to komunisté.*

VIB: Můžeme říci, že Češi s sebou strhli do hlubin Slováky, z nichž si 70 % si bylo dobře vědomo, kam se to dubisko nakloní. Slováci si odvedli svou příklonnost k demokratickému Československu masovým povstáním 55-tisícové armády proti nacistům v srpnu 1944. To byl mimořádný heroismus, i když povstání bylo poraženo.⁸ Myšlenky demokracie západního střihu však na Slovensku přetrvaly. V roce 1946 jsme si tak vynesli ortel na dalších 43 let. Šlo o selhání svobody. Místo osobní odpovědnosti za budoucnost se zvolilo „bezpečí“ za hradbami mezinárodní totality s dobře zamřížovanými okny, jakoby 6 let nacistické totality bylo inspirací.

MS: *Degradace tvůrčích sil člověka.*

VIB: Dědictví neseme neustále s sebou. Zápas se svobodou, vlastní tvořivostí a odvahou být solidární s vnějším okolím, na rozdíl od toho být černým pasažérem, probíhá v myslích nás všech neustále. Je mi záhadou co člověka aktivuje, aby si vybral to náročnější cestu. Občas mi připadá, že Češi za svou sociální normu považují status „protestanta“, to je člověka protestujícího, ať už ve formě ilegála, disidenta a člověka z podzemí nebo jen hledače jiných cest, než těch osvědčených. Je to program s dominující negativitou. Nebylo by lepší usilovat o konsensus a kooperaci při vytváření svobodné společnosti a vymanit se z provinciality?

... Český exil ...

MS: *V této příležitosti bych zmínil fenomén, který je zásadní pro naši vlast. Ti, kteří cítí potenciál a nejsou zde přijímáni, raději volí exil. Právě tito jedinci jsou schopni žít ve svobodné společnosti a nemají statut „ilegála“.*

VIB: To je přirozené, i když Česko není typickou zemí exulantů. Když jsem si zvolil exil a uprchl do Velké Británie v roce 1968, zjistil jsem hned v Doveru, i bez libry v kapse, že jsem někdo úplně jiný. Předtím byl člověk zaháněn do kouta – jakkoliv vystrčil hlavu, někdo ho přes ni praštil. Přišel-li jsem s nějakým názorem mimo kruh svých důvěrníků, hned mi oponovali. Přišel jsem do Británie a zjistil jsem, že jsem svobodný. Mohu dělat, co považuji za vhodné a všude jsem měl jen zelenou, zatímco v Československu jsem měl na jednu zelenou tak deset červených.

MS: *Jste přesvědčen, že ti, kteří volili exil, obohatili společenství, kam přišli?*

VIB: Tak tomu je téměř vždy. Je-li člověk kreativní, na rozdíl od těch, co touží jen po sociálních podporách, netvoří pouze pro sebe, protože má zájem svůj um prodat. Základem společnosti je směna vlastních produktů a myšlenek. Jak je člověk úspěšný a obohacuje i jiné, je svobodný. Nemůžete-li to předávat, protože všude jsou zábrany, tak jste z logiky věci neúspěšný a současně nesvobodný. Člověk za totality není šťastný a naopak, cítí se šťastným v nějaké ilegální činnosti, protože je to jediná činnost, kde může něco vlastního vytvořit.

MS: *Na druhou stranu – dělá-li člověk něco ilegálně, pohybuje se v mezních situacích. Jste nucen se tázat: co musím udělat, aby se o mé práci dozvěděli ti důvěryhodní? Ne nadarmo se tvrdí, že komunistický režim*

⁸ Existenci a cíle armádního povstání komunisté umlčovali tím, že ho lživě zaměnili za povstání partyzánů, jichž bylo zhruba 16 000, většinou pod sovětskými veliteli. Jejich programem byla vláda sovětů. V povstání se také moc nepředřeli. Více v memoárech mého otce na https://benacek.net/Benacek_st_Vzpominky.pdf

promrhal potenciál země. Nejhorší je, že Češi byli a jsou odkázáni na „mozky“. Česká krajina není krajinou bohatou na ropu a jiné přírodní zdroje. Naším jediným příspěvkem bylo intelektuální bohatství.

VIB: Naprosto souhlasím. Je zajímavé, že za císařství jsme byli v područí Rakouska, avšak to se postupně v 19. století stalo liberálním státem, který dovedl „zlaté české ruce“ a zlaté mozky dobře zapojit. Češi byli administrátoři Rakouska – Uherska. Administrovali Bosnu, Chorvatsko, Vídeň, administrovali všemožné instituce a dostávali tam zelenou.

MS: *Shodou okolností – Češi, pokud se chtěli obohatit a získat rozhled, jeli na zkušenou do Vídně, uspořádání Rakousko-Uherska jim jistě otevřelo oči, získali nejen oni, ale i druzí.*

Získal zejména Masaryk, který Československo tvořil jako derivát monarchie, která z něho udělala respektovaného státníka. Další „hlavou“ byl Rašín, poslanec Říšské rady nebo Antonín Švehla, poslanec Zemské rady. Rakousko dávalo na chytré mozky.

... Cesty do zahraničí ...

MS: *Dnes se jich opět tolik nevyužívá jako v minulosti.*

VIB: Budu oponovat, protože mé zkušenosti pedagoga jsou zcela jiné. Například zde na Institutu ekonomických studií Univerzity Karlovy jdou na zkušenou do zahraničí snad všichni. Navíc celá výuka je v angličtině. Ve světě je „na švestkách“ nikdo jen tak nenachytá. Jsou předurčení k úspěchu.

MS: *Jste možná exotickou výspou.*

VIB: Nejde pouze o evropské pobyty Erasmus, jsou zde další dohody mimo EU. Zhruba třetina studentů FSV si na semestr vyjede studovat ven – a pak navíc vyrazí za exotikou nebo na stáž. Máme například studentku, která šla s ruksakem na půl roku do Jižní Afriky dělat diplomku na téma „jak ekonomicky se v buši hospodaří s osly“. Po obhájení se stala šéfovou americké humanitární pomoci pro subsaharskou Afriku. Takových případů je na univerzitě mnoho. Většina naší mladé elity jsou lidé znalí světa a způsobilí pracovat úspěšně kdekoli na světě.

MS: *Jsou jiné typy škol, kde takový drive nenajdete.*

VIB: Schopné lidi nikdo v osobním postupu nezastaví. Co si nalhávat: česká elita zná celý svět – a když ne celý svět, tak vyspělou Evropu. Bohužel, i kdyby jich bylo 300 000, stále to je jen 3% populace. Ta výsledek voleb nezmění, zvláště když politický systém není nakloněn k jejich podpoře.

MS: *Toto téma jsem diskutoval s Hynkem Fajmonem, jenž působil deset let jako český europoslanec. Zmínil aspekt českého Honzy, který je za pecí a nesnaží se vyjet, což kontrastovalo s ostatními evropskými národy.*

VIB: Mám na mysli mladou českou elitu. To není 51 % z populace. Elita je vždy jen hubená minorita. Tak 3 % z populace, či s trochou nadsázky tak 15 %. Nicméně, je to ona, která táhne společnost vzhůru – pokud ji nějaký autokrat nevyřadí v zápalu boje za autentickou provinciálnost. Těch skutečných zápecníků je také jen minorita – hrubým odhadem tak 30 procent. V demokracii rozhoduje tak 25+25 procent lidí kolem středu. Dominuje-li mezi nimi zápecnictví – naše tragická smůla.

... Exulanti, konference, výzkum a kontexty ...

MS: *Zpět k exulantům. Jste přesvědčen, že jste přes exulanty mohli navázat kontakty s dalšími institucemi?*

VIB: Moment, bohužel se zde musím vrátit k tématu konference Micromodels 1989, kterou jsem zmínil hned na začátku interview, protože to byl skutečný první krok české ekonomie do světa po r. 1968. Cílem bylo probírat se atomy lidské organizace a hledat, jakým způsobem společnosti fungují ve svých základech – ve svých mezilidských výměnách a institucionálních iniciativách k podnikání. Proč někde se boří bariéry a někde se jen staví.

MS: *Tomu právě komunistická ideologie nepřála, ...*

VIB: Do té doby jsme byli pro ekonomický svět jen pouští, což oficiálním strukturám vyhovovalo. Pouští přesto, že u nás bylo několik originálních myslitelů, kteří se pohybovat po Západě nemohli. Exulanti, jmenovitě Jaroslav Vaněk a Jiří Staller (oba Cornell University), Jan Kmenta (University of Michigan), Jan

Švejnar a Karel Kánský (oba University of Pittsburgh), Josef Brada (University of Arizona), Zdeněk Drábek (tehdy University of British Columbia), Milan Zelený (Fordham University, nebo Oldřich Kýn (Boston University)), ty mosty dokázali vystavět a otevřít nás světu už v r. 1989. Pokud k tomu přičteme maďarského exulanta Richarda Quandta, jejich pomoc v českých začátcích byla nenahraditelná. Výsledkem je dlouhodobě elitní postavení české ekonomie v Evropě, což reprezentují CERGE-EI a IES FSV UK a což také souvisí s konferencí Micromodels 1989.

Abych to povídání uzavřel: ekonomická obec byla u nás na transformaci připravena velice dobře. Tři roky jsme v soukromí diskutovali o privatizaci a reforma byla v našich hlavách již rozjeta – a to před listopadem roku 1989.

MS: *Můžeme říci, že rozhlížel-li se člověk dostatečně, přijímal signály ze světa, obnova zdravého systému byla možná.*

VIB: Připomeňme si, že jsme byli dlouhodobě ovlivněni myšlenkami Maďarů, kde ekonomové měli značnou svobodu a pak ještě Poláků – byla tam Solidarita. Ta tam fungovala již v roce přemýšlení, to znamená víc než 10 let přemýšlení jak se nepoddát a vyzrát nad totalitou. Thatcherová byla také inspirací.

MS: *Nezapomínejme, že v červnu 1989 se v Polsku konaly svobodné volby, které vyhrála Solidarita na plné čáře, zatímco v Československu byl komunistický režim a na změny to moc nevypadalo.*

VIB: V těchto polských volbách podporovalo vládnoucí komunisty (ZSL) s Jaruzelskim v čele méně než 5 % voličů. Ta nechuť si pohrávat se socialismem a bratrstvím s Ruskem tam až dosud přetrvává. Polsko je jiné. Má strategii a národní cíl. Chce být evropskou mocností, což lidi motivuje a podporuje budování elity. Zatím se jim to daří.